

Αισθητική και Πολιτική (ΦΜ 111)

10^η ενότητα: Ολοκληρωτισμός και Τέχνη
Η περίπτωση του Ναζισμού

Γιώργος Ζωγραφίδης
Εισήγηση: Κατερίνα Στρατουδάκη
Τμήμα Φιλοσοφίας & Παιδαγωγικής

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Ολοκληρωτισμός και Τέχνη

Η περίπτωση του Ναζισμού

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Περιεχόμενα ενότητας

1. Τέχνη και ολοκληρωτικά κινήματα στον 20^ο αι.
2. Τέχνη και προπαγάνδα στη χιτλερική Γερμανία
3. Η εγκαθίδρυση του ολοκληρωτισμού ως κοινωνικό φαινόμενο
4. Συμπεράσματα
5. Βιβλιογραφία

1. Τέχνη και ολοκληρωτικά κινήματα στον 20^ο αιώνα

Τέχνη και ολοκληρωτικά κινήματα στον 20^ο αιώνα 1

- Σε κάθε προσπάθεια διασαφήνισης της έννοιας του **ολοκληρωτισμού** (που χρησιμοποιήθηκε κυρίως για τον 20^ο αι.) κρίνεται αναγκαίος ο προσδιορισμός της φύσης του, όχι μόνο ως πολιτικού αλλά και ως κοινωνικού φαινόμενου.
- Το βασικότερο χαρακτηριστικό της ολοκληρωτικής κυριαρχίας είναι η **άσκηση ελέγχου** σε όλες τις σφαίρες της ζωής, της δράσης αλλά και του φρονήματος των μελών μιας κοινωνίας, μέσα από την αυταρχική άσκηση της εξουσίας, την καταπάτηση δικαιωμάτων κ.ά.
- Στις κοινωνικές δραστηριότητες συμπεριλαμβάνεται η **καλλιτεχνική**, η οποία δέχεται επιρροές από την πολιτική, όχι πάντα στον ίδιο βαθμό ή με τα ίδια μέσα.

Τέχνη και ολοκληρωτικά κινήματα στον 20^ο αιώνα 2

- Οι τρεις μορφές ολοκληρωτισμού που επικράτησαν στον 20ο αι. σε ευρωπαϊκές χώρες (Ιταλία, Γερμανία και ΕΣΣΔ) ήταν ο **ναζισμός**, ο **φασισμός** και ο σταλινικός **κομμουνισμός**. Στη συνέχεια εμφανίστηκαν παραλλαγές τους.
- Αν και το καθένα από αυτά τα ολοκληρωτικά κινήματα πήρε διαφορετική μορφή και ακολούθησε διαφορετική πορεία, μοιράζονται ορισμένα κοινά **χαρακτηριστικά**. Ένα από αυτά είναι η **τακτική** που ακολούθησαν απέναντι στην **τέχνη**.

Τέχνη και ολοκληρωτικά κινήματα στον 20^ο αιώνα 3

- Αφετηρία του κάθε κινήματος υπήρξε το **όραμα ενός νέου κόσμου** και η εξάπλωση μιας κοσμοθεωρίας που κατέληξε να πάρει τη μορφή **εκκοσμικευμένης θρησκείας**, στο πλαίσιο της οποίας το **λατρευόμενο πρόσωπο** ταυτίζεται με τον **ηγέτη του κινήματος**. Στο τελευταίο οφείλεται και το αξιοπρόσεκτο γεγονός τον θάνατο του ηγέτη να ακολουθεί συχνά η ξαφνική εξάλειψη του ισχυρού μαζικού κινήματος και η λήθη.
- Το στοιχείο αυτό σχολιάζει η Hannah Arendt (1988): «Τίποτα δεν χαρακτηρίζει καλύτερα τα ολοκληρωτικά κινήματα γενικά, και ιδιαίτερα τη δόξα των αρχηγών τους, όσο η εκπληκτική ταχύτητα με την οποία λησμονούνται και η εκπληκτική ευκολία με την οποία αναπληρώνονται».

Τέχνη και ολοκληρωτικά κινήματα στον 20^ο αιώνα 4

- Παρόλα αυτά, κατά τη διάρκεια της παραμονής του ισχυρού και λατρεμένου ηγέτη στην εξουσία αυτό που χαρακτηρίζει τους πολίτες του κράτους είναι η **υπακοή σε κάθε είδους εντολές**, η οποία δεν πηγάζει πάντοτε ή αποκλειστικά από τον θαυμασμό στο πρόσωπό του, αλλά και από τον **φόβο της τιμωρίας** που επιφέρει η ανυπακοή. Με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται η **ολοκληρωτική επιβολή των ιδεών** και ο **ολοκληρωτικός έλεγχος** σε κάθε τομέα της κοινωνικής και συχνά και της προσωπικής ζωής των πολιτών.
- Ο Χίτλερ, για παράδειγμα, υποστήριζε πως «η σκέψη δεν υπάρχει παρά σε συνάρτηση με τις εντολές που δίνει κανείς ή παίρνει» (*Mein Kampf*, XI).

Τέχνη και ολοκληρωτικά κινήματα στον 20^ο αιώνα 5

- Ο τομέας της **τέχνης** απασχόλησε ιδιαίτερα τους ηγέτες των ολοκληρωτικών κινήματων του περασμένου αιώνα. Τα ισχυρά όπλα που χρησιμοποίησαν ήταν η **λογοκρισία** και η **προπαγάνδα**, μέσω των οποίων απέβλεπαν στην έμπνευση των «κατάλληλων» ιδανικών και στην ωραιοποίηση του κόσμου/κράτους που είχαν δημιουργήσει.
- Όπως επισημαίνει ο Lionel Richard (1979: 17), «Κάποτε οι κυβερνήσεις διαμέσου της λογοκρισίας ευνοούν και προβάλλουν ορισμένες αξίες με σκοπό να επιβάλουν μια δική τους άποψη περί του ωραίου[...]. Στην πραγματικότητα το κράτος ικανοποιεί τις πολιτιστικές ανάγκες του κοινού ενώ συγχρόνως διαφυλάσσει και επιβάλλει μια γενική αντίληψη του κόσμου. Η ακραία μορφή αυτής της τέχνης είναι η τέχνη της προπαγάνδας». Ωστόσο υπήρξαν έντονες διαφοροποιήσεις μεταξύ των καθεστώτων στο ζήτημα του ορισμού και της επιβολής του Ωραίου.

Τέχνη και ολοκληρωτικά κινήματα στον 20^ο αιώνα 6

- Κοινός παρονομαστής της πολιτικής που ακολουθούσαν τα ολοκληρωτικά καθεστώτα απέναντι στην «ανεπιθύμητη» καλλιτεχνική παραγωγή ήταν ο **αποκλεισμός των καλλιτεχνών** που παρουσίαζαν μέσω της τέχνης τους μια «διαφορετική» πραγματικότητα από αυτή που το εκάστοτε καθεστώς ήθελε να προβάλλει ή να επιβάλει.
- Ο αποκλεισμός αυτός εκδηλώθηκε με τη μορφή της **έντονης κριτικής**, της **απαγόρευσης**, της **επιβολής ποινών φυλάκισης κ.ά.**, της **εξορίας** ή του εξαναγκασμού σε **αυτοεξορία** και, σε κάποιες περιπτώσεις, της **θανάτωσης** των διωκόμενων καλλιτεχνών.
- Αυτό που έχει κοινώς υποστηριχθεί είναι πως η **ναζιστική** και η **μπολσεβίκικη πολιτική** απέναντι στην τέχνη παρουσίαζαν **μεγάλες ομοιότητες**. Η **διαφορά** τους έγκειται στο ότι η ναζιστική δεν προχώρησε στην εκτέλεση σπουδαίων καλλιτεχνών.

Τέχνη και ολοκληρωτικά κινήματα στον 20^ο αιώνα 7

- Σύμφωνα με την Arendt (1988: 82) «Ο ολοκληρωτισμός, όταν βρεθεί στην εξουσία, αντικαθιστά πάντοτε όλα τα μεγάλα ταλέντα, όποιες κι αν είναι οι συμπάθειές τους, μ' εκείνους τους ανισόρροπους και τους ανόητους, που η έλλειψη εξυπνάδας και δημιουργικού πνεύματος παραμένει η καλύτερη εγγύηση της νομιμοφροσύνης τους».
- Πράγματι, όπως αποδεικνύει η ιστορία του 20ου αι., η στάση των ολοκληρωτικών κινήματων γίνεται **εχθρική προς τα μοντέρνα καλλιτεχνικά ρεύματα** της εποχής και κυρίως την **αφηρημένη τέχνη**.

Τέχνη και ολοκληρωτικά κινήματα στον 20^ο αιώνα 8

- Έτσι, στην **Γερμανία** και στη **Σοβιετική Ένωση** της εποχής του μεσοπολέμου είναι φανερό η καλλιτεχνική στροφή προς τον **ρεαλισμό**.
- Στην **Ιταλία**, αντιθέτως, προωθήθηκε ο **φουτουρισμός** φαινομενικά ελεύθερα, αλλά στην πραγματικότητα με **ελεγχόμενο από την εξουσία περιεχόμενο**, εφόσον, κατά τον Richard (1979), «εκείνο που εξ αρχής χαρακτηρίζει ιδεολογικά τον ιταλικό φουτουρισμό, τουλάχιστον εκείνον που εκπροσωπείται από τον Marinetti, είναι ένας **αναρχισμός συνδεδεμένος με τον εθνικισμό**».

Τέχνη και ολοκληρωτικά κινήματα στον 20^ο αιώνα 9

- Ένα άλλο βασικό στοιχείο που χαρακτηρίζει την τέχνη της συγκεκριμένης περιόδου είναι η **επιτηδευμένη απλότητά** της. Η προπαγανδιστική τέχνη επιδιώκει να γίνεται κατανοητή από όλους και γι' αυτό περιλαμβάνει **ευνόητα και σύντομα συνθήματα** (μέσα σε τραγούδια, αφίσες, κινηματογραφικές ταινίες, κ.τ.λ.), **εύκολους συμβολισμούς** και αρκετά **σύμβολα ιδιαίτερης σημασίας** για το εκάστοτε κίνημα και τη διατήρηση της συνοχής του. Όλα αυτά πρέπει να **επαναλαμβάνονται διαρκώς**, να κατακλύζουν τους δρόμους, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και να βρίσκονται σε κάθε σπίτι. Με άλλα λόγια **ο στόχος δεν είναι να επηρεάσουν απλώς τη ζωή των ανθρώπων, αλλά να γίνουν κομμάτι της.**

Τέχνη και ολοκληρωτικά κινήματα στον 20^ο αιώνα 10

- Με βάση τα παραπάνω ο Welch (2005) επισημαίνει πως ο Χίτλερ οραματιζόταν μια **προπαγάνδα** που να γίνεται **κατανοητή** και από τον «**χαμηλότερης νοημοσύνης άνθρωπο**» και να αποτελεί **πραγμάτευση** των βασικότερων ανθρώπινων συναισθημάτων: της **αγάπης** και του **μίσους**.
- Γίνεται επομένως αντιληπτό ότι η **τέχνη** αποτέλεσε μια μορφή **πολιτικής πρακτικής** των ολοκληρωτικών συστημάτων, και λειτούργησε στα χέρια τους ως καθοριστικής σημασίας **μέσο** για την **απήχησή** τους στις **μάζες**. Υπό αυτή τη σκοπιά θα εξετάσουμε στη συνέχεια το παράδειγμα του Γ' Ράιχ.

2. Τέχνη και προπαγάνδα στη χιτλερική Γερμανία

Τέχνη και προπαγάνδα στη χιτλερική Γερμανία 1

- Στη ναζιστική κοινωνία ο καλλιτέχνης είχε **εξέχουσα θέση** και επιτελούσε ένα πολύ σπουδαίο έργο, εμπνέοντας στον λαό **γνήσια ιδανικά**. Όλα αυτά συνέβαιναν στη Γερμανία υπό το πρίσμα μιας **υποτιθέμενης ελευθερίας της τέχνης**, η οποία δεν θα μπορούσε σε καμία περίπτωση να είναι αντίθετη προς τις πολιτικές αρχές.
- Ο Χίτλερ προαναγγέλλει ουσιαστικά τη δημιουργία μιας **«προσανατολισμένης αισθητικής»**, υποσχόμενος ότι από κάθε μορφή τέχνης θα εξαφανίσει οτιδήποτε εκφυλισμένο, **«για να αντικατασταθεί από μια τέχνη που θα υπηρετεί το Κράτος και την Ηθική»** (Richard 1979). Αυτή ακριβώς η ιδέα αποτέλεσε την κινητήρια δύναμη της ναζιστικής **πολιτιστικής πολιτικής**.

Τέχνη και προπαγάνδα στη χιτλερική Γερμανία 2

- Όταν τον Μάρτιο του 1933 ο Χίτλερ ανέλαβε την εξουσία, ίδρυσε το **Υπουργείο Τέχνης και Προπαγάνδας**, που διοικούνταν από τον Joseph Goebbels. Το υπουργείο αυτό διαιρέθηκε σε τομείς ελέγχου των εξής επτά πεδίων: καλές τέχνες, μουσική, κινηματογράφος, θέατρο, τύπος, λογοτεχνία και ραδιόφωνο.
- Η πρώτη απόφαση που πήρε το Υπουργείο ήταν η διεξαγωγή **ελέγχου** περίπου **42.000 καλλιτεχνών** από το αρμόδιο επιμελητήριο. Η συνήθης κατηγορία που τους προσάπτονταν, υπό την κάλυψη του νόμου πια, ήταν η «**πολιτική αναξιοπιστία**». Όσοι κατηγορούνταν ως πολιτικά αναξιόπιστοι απαγορευόταν στο εξής να ζωγραφίζουν, να διδάσκουν ζωγραφική και να εκθέτουν δημοσίως έργα τους.

Τέχνη και προπαγάνδα στη χιτλερική Γερμανία 3

- Πολύ σύντομα κυκλοφόρησαν **λίστες** στα ατελιέ και στα καταστήματα που πουλούσαν πίνακες με τα **ονόματα των νόμιμων και παράνομων καλλιτεχνών**, βάσει των οποίων έπρεπε να εξαφανιστούν τα ακατάλληλα έργα. Η **Gestapo** έκανε συχνά **απρόσμενες εφόδους** ακόμη και στις πιο μικρές γκαλερί για να ελέγχει το κατά πόσο εφαρμόζεται η ανωτέρω διαταγή. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τον **διωγμό** αλλά και την **αυτοεξορία** ενός μεγάλου αριθμού **καλλιτεχνών**, όπως ο Paul Klee που κατέφυγε στην Ελβετία, ο Wassily Kandinsky στο Παρίσι, ο Oskar Kokoschka στην Αγγλία.

Τέχνη και προπαγάνδα στη χιτλερική Γερμανία 4

- Γνωστή στην ιστορία έμεινε και η **έκθεση Entartete Kunst** (εκφυλισμένης τέχνης), η οποία οργανώθηκε στο Μόναχο τον Ιούλιο του **1937**. Η έκθεση οργανώθηκε με σκοπό την **γελιοποίηση της σύγχρονης τέχνης** και συγκεκριμένα των ρευμάτων του ντανταϊσμού, του κυβισμού και του εξπρεσιονισμού. Με αφορμή την έκθεση Entartete Kunst, επιλέχθηκαν 12.890 έργα ζωγραφικής και γλυπτικής, που χαρακτηρίστηκαν εκφυλισμένα και παρακμιακά. Ως το πιο αντιπροσωπευτικό δείγμα της γελιοποίησης των έργων αποτελεί η **σύγκρισή τους με έργα τροφίμων σε ψυχιατρικές κλινικές**.

Τέχνη και προπαγάνδα στη χιτλερική Γερμανία 5

- Ταυτόχρονα απέναντι από τη συγκεκριμένη έκθεση, εγκαινιάστηκε, με **εντολή του Χίτλερ**, μια έκθεση που **αναδεικνυε το Ωραίο**, όπως αυτό κατά κάποιο τρόπο θα έπρεπε να είναι. Το βασικό σύνθημα ήταν το «**Δύναμη διά της χαράς**» (Kraft durch Freude), καθώς τα έργα που εκτέθηκαν στόχευαν στο να **καλλιεργήσουν** τη **χαρά** και την **υπερηφάνεια** στους Γερμανούς, διότι ακριβώς ανήκαν σε αυτόν τον λαό. Αυτή άλλωστε ήταν επιδίωξη όλων των μορφών που πήρε η ναζιστική τέχνη.
- Στον κινηματογράφο αντίστοιχα, υπερίσχυσε έναντι των υπολοίπων η εταιρία **UFA** με **ταινίες εθνικιστικού περιεχομένου** και **αντισημιτικού πνεύματος**.

Τέχνη και προπαγάνδα στη χιτλερική Γερμανία 6

- Ένα από τα νέα μέτρα που ελήφθησαν στη ναζιστική Γερμανία ήταν η πρόβλεψη για την «**υποχρεωτική**» **ψυχαγωγία** των γερμανών πολιτών. Όπως ισχυρίστηκαν οι Ναζί, θέλησαν να κάνουν **προσιτή σε όλα τα κοινωνικά στρώματα** την πολιτιστική και καλλιτεχνική κληρονομιά, οργανώνοντας τακτικά ομαδικές επισκέψεις σε μουσεία, εκθέσεις ζωγραφικής, διαλέξεις γνωστών συγγραφέων, προβολές ταινιών και παραστάσεων κ.τ.λ.
- Μάλιστα, ο Δόκτορας Λέϋ είχε δηλώσει πως «η εργασία έπρεπε να εξωραϊστεί με τη χαρά της τέχνης, οι πόρτες της τέχνης έπρεπε ν' ανοίξουν διάπλατα για τον εργάτη, τον αγρότη, για όλο τον λαό, έτσι που όλος ο κόσμος να μπορεί να συμμετέχει στο ωραίο».

Τέχνη και προπαγάνδα στη χιτλερική Γερμανία 7

- Ουσιαστικά, με τον καιρό κατέστη σχεδόν **αδύνατο να ξεχωρίσει κανείς την τέχνη από την προπαγάνδα** –κάτι που επιδίωξαν συστηματικά οι Ναζί. Ο ίδιος ο Γκαίμπελς δήλωσε ότι όπως στον έρωτα, έτσι και στην προπαγάνδα οτιδήποτε είναι επιτυχημένο είναι και αποδεκτό.
- Πέραν της λογοκρισίας σε κάθε μορφή τέχνης και τη λήψη μέτρων εναντίον των ίδιων των καλλιτεχνών, οργανώθηκαν **δράσεις**, στις οποίες **συμμετείχε και ο λαός**.

Τέχνη και προπαγάνδα στη χιτλερική Γερμανία 8

- Αντιπροσωπευτικό είναι το παράδειγμα του **Ολοκαυτώματος των Βιβλίων** που έγινε αρχικά στο Βερολίνο (Μάιος 1933) και αργότερα και σε άλλες πόλεις της Γερμανίας. Σύμφωνα με αυτό, οι γερμανοί φοιτητές καλούνταν να αφαιρέσουν από τις βιβλιοθήκες τους τα εβραϊκά, μπολσεβίκικα ή κομμουνιστικά έργα και να τα κάψουν στην πυρά κατά τη διάρκεια μιας επιβλητικής βραδινής τελετής.
- Ο Lionel Richard (1979: 97-99) αναφέρει πως στην τελετή παρευρέθηκαν και καθηγητές, που χωρίς να είναι απαραίτητα Ναζί, δήλωναν «ευτυχισμένοι που ξαναέβρισκαν την εθνική τους υπερηφάνεια».

Τέχνη και προπαγάνδα στη χιτλερική Γερμανία 9

- Ο Heinrich Heine, όντας οραματιστής, είχε προβλέψει από τότε τον κίνδυνο: εκεί που τώρα καίνε τα βιβλία, έγραψε, θα καταλήξουν να καίνε ανθρώπους.
- Ένα ακόμη παράδειγμα τέτοιας δράσης είναι ασφαλώς το **κλείσιμο του Bauhaus** το 1933 μετά από απόφαση της ναζιστικής κυβέρνησης.

Τέχνη και προπαγάνδα στη χιτλερική Γερμανία 10

- Στο πεδίο της **λογοτεχνίας** βασική θεματική ενότητα αποτέλεσε η **επιστροφή στη γερμανική Γη και η αγάπη σε αυτήν**. Τα κείμενα γράφονταν τόσο στη γνήσια γερμανική γλώσσα, αλλά και στις διαλέκτους που χρησιμοποιούσαν στα χωριά. Τα χωριά συνδέονταν με την παράδοση και επομένως με τη λατρεία προς το παρελθόν και ιδίως το γερμανικό και εντέλει με τον ρατσισμό.

Τέχνη και προπαγάνδα στη χιτλερική Γερμανία

- Ο **Χανς Γιοστ**, αντιπροσωπευτικός ναζι συγγραφέας, δήλωσε πως «μονάχα η **αγάπη της γλώσσας** μπορεί να οδηγήσει στην **κατανόηση της πατρίδας**. Χωρίς αυτήν την αγάπη τα πάντα στερούνται από σώμα και δύναμη. Η γλώσσα είναι δηλαδή η ενσάρκωση της ψυχής και αυτή η ψυχή μπορεί να γίνει αντιληπτή μονάχα μέσα στη γη και, στη συγκεκριμένη περίπτωση, στη γερμανική γη».
- Συμπληρωματικά, η λογοτεχνία περιλάμβανε και ευκολοδιάβαστες **ερωτικές ρομαντικές ιστορίες και μυθιστορήματα**.

Τέχνη και προπαγάνδα στη χιτλερική Γερμανία 12

- Οι Ναζί προσπάθησαν και κατάφεραν μέσω της προπαγανδιστικής τέχνης να καλλιεργήσουν τον **εθνικισμό** και τον **αντισημιτισμό**, βασικές ιδέες του **εθνικοσοσιαλισμού** που ήθελαν να εγκαθιδρύσουν.
- Το όραμά του Χίτλερ για μια **παντοδύναμη Γερμανία** και την **υπερίσχυση της άριας φυλής** στον πλανήτη έγινε με τον καιρό όραμα της πλειοψηφίας των Γερμανών και όχι μόνο.

Τέχνη και προπαγάνδα στη χιτλερική Γερμανία 13

- Οι δεκάδες **αφίσες** που τοιχοκολλήθηκαν παντού στη Γερμανία (καθώς και σε άλλες χώρες) και το **βιβλίο του ηγέτη *Ο αγών μου*** αποτέλεσαν τα αμεσότερα **προπαγανδιστικά εργαλεία** που χρησιμοποίησαν οι Ναζί.
- Οι αφίσες εναλλάσσονταν συνεχώς και, όντας ευκολονόητες και επίκαιρες, ουσιαστικά καθοδηγούσαν τον κόσμο στις κινήσεις του, τον ενημέρωναν και καλλιεργούσαν την αγάπη και την πίστη στον Χίτλερ και τον εθνικοσοσιαλισμό. Η τόσο συχνή χρήση των αφισών, της σημαίας και των συμβόλων του ναζιστικού κινήματος έχει δίκαια χαρακτηριστεί ως «**πλύση εγκεφάλου**» στους γερμανούς πολίτες και αποτέλεσε τη βασική συνταγή επιτυχίας για το ναζιστικό κίνημα.

Τέχνη και προπαγάνδα στη χιτλερική Γερμανία 14

- Επίσης, το *Mein Kampf* μετατράπηκε σε ‘ιερό’ βιβλίο και αποτέλεσε τον συνδετικό κρίκο μεταξύ του μεγαλοφυούς ηγέτη και του λαού του. Εκτός από την Βίβλο κανένα άλλο βιβλίο δεν πούλησε τόσα αντίτυπα στη ναζιστική Γερμανία, τη στιγμή που κυριολεκτικά λίγες οικογένειες μπορούσαν να αισθάνονται ασφαλείς χωρίς ένα αντίτυπο στο τραπέζι τους.
- Ήταν σχεδόν υποχρεωτικό για ένα νεόνυμφο ζευγάρι να έχει ένα αντίτυπο στον γάμο του και κάθε παιδί λάμβανε ένα με την αποφοίτησή του από οποιοδήποτε σχολείο. Από το 1940, που ξέσπασε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, 6.000.000 αντίτυπα της «Γερμανικής Βίβλου» πωλήθηκαν στην Γερμανία.

Τέχνη και προπαγάνδα στη χιτλερική Γερμανία 15

- Επίσης όλοι οι συγγραφείς και οι δημοσιογράφοι έπρεπε να το έχουν **τοποθετημένο πάνω στα γραφεία τους**, διαφορετικά θα θεωρούνταν ότι αθετούσαν τα καθήκοντά τους προς τον λαό και το κράτος.
- Βέβαια, στην πραγματικότητα **δεν διάβασαν** όλοι το συγκεκριμένο βιβλίο, απλώς η κατοχή του τους πρόσφερε κάποιου είδους ασφάλεια, όπως επισημαίνει ο Shirer (1990: 80-89).
- Άξιο αναφοράς είναι, τέλος, και το γεγονός ότι ο ίδιος ο **Χίτλερ** παρουσιάστηκε στον γερμανικό λαό ως **καλλιτέχνης** (ζωγράφος και αρχιτέκτονας). Αυτό, όπως ήταν αναμενόμενο, προσέδιδε ακόμη περισσότερο κύρος στις διάφορες κρίσεις του σχετικά με την αληθινή τέχνη.

Τέχνη και προπαγάνδα στη χιτλερική Γερμανία 16

- Ο Richard (1979: 181-184) αναφέρει πως κατά την περίοδο του Γ' Ράιχ η ιδέα αυτή προπαγανδίστηκε έντονα μέσα από τρία λάιτ-μοτίβ:
 - 1 Ο Χίτλερ είναι ένας καλλιτέχνης, υπήρξε ο αρχιτέκτονας και ο κατασκευαστής του εθνικοσοσιαλιστικού Κράτους.
 - 2 Το κράτος αυτό θα πρέπει να θεωρηθεί σαν ένα έργο τέχνης επειδή έχει τη δομή, την οργάνωση, την αρμονία και την ενότητα ενός έργου τέχνης.
 - 3 Ο Χίτλερ αγαπά την τέχνη και είναι ο ευεργέτης των ομοίων του, δηλαδή των καλλιτεχνών.

Τέχνη και προπαγάνδα στη χιτλερική Γερμανία 17

- Κατά τον Richard, λόγω της επιβλητικότητας των τελετών (που παρομοιάζονται με ιεροτελεστίες), του κατακλυσμού των συμβόλων και της δύναμης που μπορούσε να ασκεί στις μάζες ο ναζισμός, εκατοντάδες πολίτες προσχώρησαν στο κίνημα «είτε από ομορτυνισμό είτε από φόβο».
- Αυτό αποτελεί ένα ακόμη δείγμα του πόσο αποτελεσματική και **υποβοηθητική** σε μια πολιτική μπορεί να γίνει η **προπαγανδιστική τέχνη**, ειδικά στον βαθμό και την έκταση που την χρησιμοποίησαν οι Ναζί.

3. Η εγκαθίδρυση του ολοκληρωτισμού ως κοινωνικό φαινόμενο

Η εγκαθίδρυση του ολοκληρωτισμού ως κοινωνικό φαινόμενο 1

- Συχνά η Ναζιστική Γερμανία, η Κομμουνιστική Ρωσία κ.ά. μελετώνται ως πολύ **μακρινά, ανεξήγητα ή σκοτεινά ιστορικά παραδείγματα.**
- Για τον λόγο αυτό κρίνεται σημαντική η προσπάθεια αναζήτησης των **αιτίων** τους, λαμβάνοντας υπόψη τις κοινωνικές συνθήκες του 20ου αι. που επέτρεψαν ή ευνόησαν την επικράτηση ολοκληρωτικών καθεστώτων.
- Στη συνέχεια θα αναφερθούμε σε ορισμένες απόψεις αναφορικά με τα πιο σημαντικά στοιχεία για την εξέταση ενός ολοκληρωτικού κινήματος: την **προπαγάνδα**, τη **βία** και το πρόσωπο του **ηγέτη**.

Η εγκαθίδρυση του ολοκληρωτισμού ως κοινωνικό φαινόμενο 2 από 10

- Το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου διαδέχεται η κυριαρχία των ολοκληρωτικών κινημάτων. Μετά το τέλος του πολέμου, οι κοινωνίες κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν όλα τα **δεινά**, που αυτός άφησε πίσω του και τις **δύσκολες νέες συνθήκες** που προέκυψαν. Η οικονομική ανέχεια, η ανεργία και ο πληθωρισμός ήταν κάποιες από αυτές.
- Την ίδια περίοδο εκφράστηκε μια έντονη δυσαρέσκεια προς τα πρόσωπα της πολιτικής σκηνής. «Σ' αυτήν την ατμόσφαιρα, μέσα στην κατάρρευση της ταξικής κοινωνίας αναπτύχθηκε η ψυχολογία του Ευρωπαϊού μαζανθρώπου» (Arendt 1988: 47).

Η εγκαθίδρυση του ολοκληρωτισμού ως κοινωνικό φαινόμενο 3

- Η διάλυση της κοινωνικής δομής των κρατών (κοινωνικές τάξεις) σε συνδυασμό με την **απόγνωση των πολιτών** είχε ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση μιας **αποπροσανατολισμένης πολιτικά και ιδεολογικά μάζας**. Οι άνθρωποι αυτοί, όντας απελπισμένοι, αναζητούσαν ουσιαστικά μια **νέα ζωή**, για την οποία ήταν διατεθειμένοι να θυσιάσουν και να θυσιάσουν πολλά.
- Αυτήν ακριβώς τη ζωή είδαν στο **όραμα των ηγετών τους**, γεγονός που τους οδήγησε να τους ακολουθήσουν με **τυφλή εμπιστοσύνη**.

Η εγκαθίδρυση του ολοκληρωτισμού ως κοινωνικό φαινόμενο 4

- Η **ψυχολογική** αυτή **ανάγκη** είναι μία από τις βασικές **αιτίες** της **τρομακτικής επιρροής** που άσκησε επάνω τους η **προπαγάνδα**. Απομακρυσμένοι από την πολιτική ζωή και αδιάφοροι για την ψήφο τους εδώ και καιρό, οι πολίτες δεν απαιτούσαν ούτε κατά διάνοια τη συγκρότηση ενός οργανωτικού προγράμματος από τα πολιτικά κινήματα.
- Ταυτόχρονα, η προπαγάνδα δεν χρειαζόταν να περιλαμβάνει απαντήσεις σε πολιτικά αντεπιχειρήματα. Η **ακαθόριστη υπόσχεση για μια κοσμοϊστορική αλλαγή**, μια **δογματική, εθνικιστική κεντρική ιδέα** και πρωτίστως η ύπαρξη **κοινού στόχου και ομαδικού πνεύματος** αποδείχθηκαν αρκετές για να εισχωρήσουν στα εκάστοτε κινήματα χιλιάδες πολίτες.

Η εγκαθίδρυση του ολοκληρωτισμού ως κοινωνικό φαινόμενο 5

- Ουσιαστικά, η προπαγάνδα ήταν αυτή που καθοδήγησε την φαντασία των μαζών. Ένα βασικό, όμως, ερώτημα που προκύπτει από την παραδοχή αυτής της άποψης αναφέρεται στη **νοηματοδότησή** της έννοιας της **προπαγάνδας** με θετικό ή αρνητικό τρόπο.
- Σίγουρα η επιρροή της δεν είχε θετικά αποτελέσματα στην ιστορία της ανθρωπότητας κατά τον 20ο αι. Ωστόσο, θα ήταν θεμιτό να ειδωθούν από κριτική σκοπιά δύο πολύ διαδεδομένες ιδέες σχετικά με αυτήν. Η μία είναι ότι η προπαγάνδα πρόκειται ουσιαστικά για μια άλλη **τέχνη πειθούς**, η οποία έχει ως μοναδικό της στόχο να αλλάξει ριζικά την κοινή γνώμη σχετικά με διαφορετικά κάθε φορά θέματα.

Η εγκαθίδρυση του ολοκληρωτισμού ως κοινωνικό φαινόμενο 6

- Επίσης πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ότι η προπαγάνδα στην πραγματικότητα χρησιμοποιήθηκε πάντα για να **ενδυναμώσει κάποιες ήδη υπάρχουσες ιδέες** των ανθρώπων και έπειτα να τους παρακινήσει να παλέψουν γι' αυτές.
- Μια δεύτερη **παρερμηνεία** είναι, πως το **περιεχόμενο** της αποτελείται αποκλειστικά από **ψευδείς συλλογισμούς**. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων όμως συγκροτείται από **διαφορετικές όψεις της αλήθειας**, έστω κι αν αυτές εμπεριέχουν τη «μισή αλήθεια». Πρόκειται τελικά για ένα **πολιτικό όπλο**, από το οποίο αντλούν δύναμη όλα τα πολιτικά πρόσωπα και που δύναται να χαρακτηριστεί κατά περίπτωση **καλό ή κακό** (Welch 2002:20).

Η εγκαθίδρυση του ολοκληρωτισμού ως κοινωνικό φαινόμενο 7

- Η **βία** ή **τρομοκρατία** από την άλλη, σύμφωνα με την Arendt (1988: 88), είναι αυτή που καθορίζει την ύπαρξη των ολοκληρωτικών κινημάτων, σε αντίθεση με την **προπαγάνδα** που είναι απλώς το **μέσο** για την ολοκληρωτική κυριαρχία. «Εκεί όπου η βασιλεία του τρόμου έχει φτάσει στην τελειότητά της, όπως στα στρατόπεδα συγκεντρώσεως, η προπαγάνδα εξαφανίζεται τελείως [...] Μ' άλλα λόγια η προπαγάνδα δεν είναι παρά ένα από τα όργανα, που χρησιμοποιεί ο ολοκληρωτισμός έναντι του μη ολοκληρωτικού κόσμου. Αντίθετα, η τρομοκρατία αποτελεί την ίδια την ουσία του καθεστώτος».

Η εγκαθίδρυση του ολοκληρωτισμού ως κοινωνικό φαινόμενο 8

- Ο ηγέτης του ολοκληρωτικού κινήματος είναι συνήθως ο άνθρωπος που αναλαμβάνει ιστορικά όλη την ευθύνη. Στη Γερμανία για παράδειγμα το σύνθημα «Ein Volk, ein Reich, ein Fuehrer» άσκησε μια πρωτοφανή, αν και όχι ανεξήγητη, έλξη στον λαό. Η προσοχή των μελετητών έχει ομολογουμένως επικεντρωθεί συχνότερα στον ηγέτη, τον αρχηγό. Σύμφωνα με τον William Shirer, ο οποιοσδήποτε παραλληλισμός του ναζισμού με τον δαρβινισμό είναι άστοχος και δεν εξηγεί την κατάσταση.

Η εγκαθίδρυση του ολοκληρωτισμού ως κοινωνικό φαινόμενο 9

- Αυτό που θα ήταν βοηθητικό να γίνει, είναι η ανάλυση της προσωπικής κοσμοθεωρίας (Weltanschauung) του Χίτλερ, η οποία στη βάση της είναι πολύ πιο απλή απ' όσο συνήθως τείνουμε να πιστεύουμε. Ο Χίτλερ, όπως και τόσοι άλλοι, υποστήριζαν ότι ο κόσμος είναι μια ζούγκλα, στην οποία ο δυνατότερος άνθρωπος επιβιώνει και εξουσιάζει τους αδυνάτους. Αισθάνθηκε την ίδια απόγνωση με τους υπόλοιπους γερμανούς και ευρωπαϊούς πολίτες και οραματίστηκε έναν νέο κόσμο. Τα υπόλοιπα είναι πια γνωστά.

Η εγκαθίδρυση του ολοκληρωτισμού ως κοινωνικό φαινόμενο 10

- Σύμφωνα με όλες τις παραπάνω απόψεις επιτυγχάνεται ίσως φαινομενικά η απενοχοποίηση ενός παρελθόντος και η απομυθοποίηση κάποιων καταστάσεων ή προσώπων. Παρά ταύτα η πραγματική τους αξία έγκειται στη δυνατότητά τους να εξηγήσουν με έναν απλούστερο τρόπο τις καταστάσεις αυτές, αιτιολογώντας –και όχι δικαιολογώντας– τη γένεσή τους.
- Ταυτόχρονα, αναδεικνύεται έτσι ο κίνδυνος της επανεμφάνισης παρόμοιων άκρων στις σημερινές κοινωνίες. Άλλωστε, όπως έγινε φανερό η άνοδος ενός ολοκληρωτικού κινήματος οφείλεται σε κοινωνικές καταστάσεις, οι οποίες είναι δυνατόν να επαναληφθούν, ενώ η εδραίωσή του επιτυγχάνεται και με τη βοήθεια μηχανισμών και πρακτικών που υπήρχαν, αναπτύσσονται ή επινοούνται. Η χρήση της τέχνης έχει παίξει σημαντικό ρόλο στην τελευταία διαδικασία.

4. Συμπεράσματα

Συμπεράσματα 1

- Τα ολοκληρωτικά συστήματα του 20ου αιώνα έδωσαν ιδιαίτερη σημασία σε ζητήματα που αφορούν στην τέχνη. Αρκετοί είναι αυτοί που υποστηρίζουν, πως διέπραξαν εγκλήματα σε αυτόν τον τομέα, καταστρέφοντας κάθε καλλιτεχνική δραστηριότητα γύρω τους. Υπάρχει και η αντίθετη άποψη, σύμφωνα με την οποία στα ολοκληρωτικά κράτη η άνθηση των ελεύθερων τεχνών παρεμποδίστηκε μεν και καταπιέστηκε, ωστόσο υπήρξε μια έντονη κρυφή δραστηριότητα, η οποία άφησε πίσω της αξιόλογα έργα. Σε κάθε περίπτωση είναι κοινώς αποδεκτό το γεγονός ότι η πολιτική τους επηρέασε σε σημαντικό βαθμό την τέχνη της περιόδου.

Συμπεράσματα 2

- Από την εποχή του Πλάτωνα ακόμη, είχε γίνει αντιληπτή η δύναμη που μπορούσε να ασκήσει η τέχνη στην κοινωνία μέσω της ψυχαγωγίας και της παιδείας, καθώς και η επικινδυνότητα που ενέχει. Βάσει αυτής της σκέψης, η τέχνη δύναται να χρησιμοποιηθεί ως πραγματικό εργαλείο. Η 'τέλεια' (δηλ. ολοκληρωμένη) χρήση της επιτεύχθηκε από τα ολοκληρωτικά καθεστώτα. Η στρατευμένη και προπαγανδιστική τέχνη με αυστηρά συγκεκριμένο περιεχόμενο, σε συνδυασμό με την έντονη λογοκρισία προς ο,τιδήποτε ήταν αντίθετο με τις αρχές του καθεστώτος, αποτέλεσαν ένα αποτελεσματικό πολιτικό όπλο, βασικό στην προσπάθεια των ηγετών για ολοκληρωτικό έλεγχο του φρονήματος των μελών της κοινωνίας.

Συμπεράσματα 3

- Η αισθητικοποίηση της πολιτικής, η εξιδανίκευση της χώρας και η επιβολή του κριτηρίου του Ωραίου αποτελούν ουσιαστικά τη βάση για τις πολιτικές κινήσεις που θα ακολουθήσουν ή συμβαίνουν παράλληλα, καθιστώντας τις κάτι περισσότερο από αποδεκτές –μάλλον επιθυμητές. Η «Δύναμη διά της χαράς» στη ναζιστική Γερμανία καταδεικνύει αυτήν ακριβώς τη χρησιμότητα της τέχνης όπως την είδαν οι Ναζί: την αποστολή της να προσφέρει δύναμη και ασφάλεια στους Γερμανούς πολίτες, κίνητρα για να αγωνιστούν για τη χώρα τους. Μέσω της τέχνης επιχείρησαν να υποδείξουν στον λαό την πραγματικότητα, όπως αυτοί την συνέλαβαν.

Συμπεράσματα 4

- Ο κίνδυνος της εμφάνισης ολοκληρωτικών καθεστώτων είναι παρών σε κάθε κοινωνία. Δεν πρόκειται, όμως, για μια ανεξέλεγκτη κατάσταση. Οι άνθρωποι είναι αυτοί που προκαλούν ή αποτρέπουν τέτοια φαινόμενα.
- «Κάθε τέλος στην Ιστορία περιέχει αναγκαστικά ένα νέο ξεκίνημα. Αυτό το ξεκίνημα είναι η μόνη υπόσχεση, το μόνο μήνυμα που μπορεί να δώσει το τέλος[...] Αυτή η αρχή εξασφαλίζεται με κάθε νέα γέννηση. Είναι στην πραγματικότητα ο κάθε άνθρωπος», όπως έγραψε η Hannah Arendt.

5. Βιβλιογραφία

Βιβλιογραφία 1

- Arendt, H. 1988. *Το ολοκληρωτικό σύστημα*, μτφ. Γ. Λάμψας. Αθήνα: Ευρύαλος.
- Girard, X. 2005. *Μπαουχάους*, μτφ. Αν. Τσέα. Αθήνα: Άγρα.
- Hitler, A. 1927. *Mein Kampf*. München: Müller & Sohn.
- Lionel, R. 1979, *Ναζισμός και Κουλτούρα*, μτφ. Λ. Αβαγιανού. Αθήνα: Αστέρι.
- *Literatur und Gesellschaft, zur Sozialgeschichte der Literatur seit der Jahrhundertwende*. Frankfurt: Athenäum Fischer, 1973.
- *Nazis against the World*, selected speeches from World Leaders of Public Opinion, 1934.

Βιβλιογραφία 2

- Rave, P. 1987, *Kunstdiktatur im Dritten Reich*. Argon.
- Shirer, W.L. 2011. *The rise and fall of the third Reich*. Rosetta Books.
- Welch, D. 2002. *The third Reich, Politics and Propaganda*. London: Routledge.
- Τριανταφυλλίδης, Δ. 2007. *Ολοκληρωτισμός και Τέχνη*. Αθήνα: Μεταμεσονύκτιες εκδόσεις.
- Holocaust Encyclopedia, United States Holocaust Museum, <<http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005852>>

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Γιώργος Ζωγραφίδης.
«Αισθητική και Πολιτική. Ολοκληρωτισμός και Τέχνη – η περίπτωση του
ναζισμού». Έκδοση: 1.0. Θεσσαλονίκη 2014. Διαθέσιμο από τη δικτυακή
διεύθυνση: <https://opencourses.auth.gr/courses/OCRS454/>.

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά - Μη Εμπορική Χρήση - Όχι Παράγωγα Έργα 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

Ως **Μη Εμπορική** ορίζεται η χρήση:

- που δεν περιλαμβάνει άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος από την χρήση του έργου, για το διανομέα του έργου και αδειοδόχο
- που δεν περιλαμβάνει οικονομική συναλλαγή ως προϋπόθεση για τη χρήση ή πρόσβαση στο έργο
- που δεν προσπορίζει στο διανομέα του έργου και αδειοδόχο έμμεσο οικονομικό όφελος (π.χ. διαφημίσεις) από την προβολή του έργου σε διαδικτυακό τόπο

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Τέλος Ενότητας

Επεξεργασία: Ματίνα-Ιωάννα Κυριαζοπούλου

Θεσσαλονίκη, 02/03/2014

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

**ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ**

Σημειώματα

Διατήρηση Σημειωμάτων

Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:

- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

